

Међународни тематски зборник

**ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ
1912/1913. ГОДИНЕ: ДРУШТВЕНИ
И ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ СМИСАО**

(ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ОСЛОБОЂЕЊА
СТАРЕ СРБИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ 1912)

Књига I

Приредио
Проф. др Александар Растовић

Филозофски факултет
Ниш, 2013.

БРИТАНСКА ПОЛИТИКА ПРЕМА СРБИЈИ У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ

Сажетак: Овај текст представља анализу британске политике према Србији у Првом балканском рату. После неочекиваних успеха балканских савезника који су за кратко време успели да протерају турске трупе из њених европских провинција, велике силе између осталих и Велика Британија биле су принуђене да постојеће стање, које се више није могло одржати, измене, уз уважавање територијалних захтева балканских савезника. Британска политика према Србији у Првом балканском рату водила се у два правца. С једне стране, декларативно и начелно подржавани су српски захтеви за територијалним проширењем у правцу Новопазарског санџака, Старе Србије, Косовског вилајета и изласком на Јадранско море, а практично због непрестаног противљења аустријске дипломатије српским аспирацијама, британска влада и њен министар спољних послова су вршили притисак на српску владу да пристане на компромис и умери своје територијалне амбиције.

Кључне речи: Први балкански рат, Србија, Турска, Македонија, Стара Србија, Косовски вилајет

Први балкански рат је представљао најзначајнији догађај у модерној политичкој историји балканских народа јер је означио завршетак њихове вишевековне националноослободилачке борбе против Османског царства, које је овим ратом коначно напустило овај у политичко-стратешком смислу важан простор. Ратна дејства су отпочела 8. октобра 1912. године, када је Црна Гора, прва објавила рат Турској. Србија је заједно са осталим савезницима, Грчком и Бугарском у сукоб ушла десетак дана касније, тачније 17. октобра. Званично, узрок рата је био да се Турска натера да изврши реформе у својим европским областима, односно да балкански савезници издејствују аутономију за поједине турске поседе у Европи.² Суштински, намера балканских савезника

¹ sa2069@eunet.rs

² М. Војводић, „Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом 1912–1913. године“, *Историјски часопис XXXVI* (1989), Београд 1989, 149; Исти, „Прилике на Косову и Метохији и политика

је била да окончају турску власт на Балкану и ослободе своје сународнике од вишевековне владавине Порте.³

Током 1912. године изгледало је да је Турска на ивици пропасти. Томе је доприносила тешка криза у коју је током 1911. и у првој половини 1912. године запала Османска империја, а коју је одликовала напета политичка ситуација у њеним европским провинцијама, интензивни покрети Албанаца и безвлашће у северној Албанији, деловима Македоније, Косову и Метохији, побуне у појединим турским гарнизонима, неуспех Младотурске револуције да донесе побољшање у држави, сукоби Младотурака и њихових опонената, исцрпљујући рат са Италијом. Све је то представљало иницијалну капислу за балканске државе да коначно приступе формирању ширег савеза у циљу ослобођења њихових сународника од турске власти и окончања њихове управе у Европи.⁴ Ипак, у британској дипломатији постојало је чврсто мишљење да Први балкански рат није био спонтан догађај, већ да је постојао добро припремљени сценарио иза кога су стајали панславистички елементи у Русији, о чему говори опширни извештај Ралфа Пеџета, британског посланика у Београду упућен Едварду Греју, британском министру иностраних дела 19. октобра 1912. године. Пеџет износи тезу да су агитацију за удруженију акцију против Турске започели Мирослав Спалајковић, српски посланик у Софији, Андреј Тошев, бугарски посланик у Београду и Јован Јовановић Пижон, генерални секретар у министарству спољних послова Србије. Међутим, Пеџет истиче две важне ствари. Прво да Србија у рат улази противно својој вољи, и друго да се томе такође противи руска влада. Али проблем је српско јавно мњење које сматра да је рат прилика да Србија поврати територије које јој припадају. У читавој ствари апострофирао је и мутну улогу Николе Хартвига, руског посланика у Београду.⁵

Србија је ушла у Први балкански рат у намери да коначно ослободи своје сународнике од турске власти, а изласком на море разреши питање своје политичке и економске независности.⁶ Она је своје ратне циљеве саопштила на-

Србије 1881-1912. године", *Историјски часопис* књ. XXXVIII (1991), Београд 1992, 188; Исти, „Националне тежње и захтеви Србије у балканским ратовима", *Историјски гласник*, 1-2, Београд 1995, 73; Ј. Цвијић, *Балкански рат и Србија*, Београд 1912, 8-9. Цвијић је иначе своје дело о балканском рату и Србији написао за новембарски број британске научне ревије *Review of Reviews*. У својој студији заложује се да се све територије које су у рату балкански савезници преузели од Турака признају као њихови поседи.

³ М. Војводић, *Прилике на Косову и Метохији*, 188.

⁴ М. Војводић, *Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом*, 149, Исти, *Националне тежње и захтеви Србије у балканским ратовима*, 71-72, В. Поповић, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка османске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1996, 220, В. Стојанчевић, *О Првом балканском рату*, Из проблематике балканских ратова, Београд 1999, 33, А. П. Тејлор, *Борба за превласт у Европи*, Сарајево 1964, 437-438.

⁵ *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, ed., by G. P. Gooch and H. Temperley, vol. IX, *The Balkan Wars, part II, The League and Turkey* (у даљем тексту В. Д.), vol. IX, part II, № 48, R. Paget to E. Grey, October 23, 1912, 39-40.

⁶ М. Војводић, *Србија и македонско питање*, *Историјски гласник* 1-2, 1990, (1990-1992), Београд 1992, 46.

кон образовања Пашићевог ратног кабинета у којима је обележила територију српског народа у европској Турској.⁷ Срби иако недовољно опремљени, у тај сукоб улазе са великим ентузијазмом и надом да ће коначно остварити свој вековни сан о одласку турске власти из њихових крајева. На реализовање те жеље нису дуго чекали. За кратко време српске војне трупе су оствариле величанствене војне успехе. У својеврсном блицкригу српски војници су ослободили простор Старе Србије (вардарску Македонију, Новопазарски санџак, Косово и Метохију) избили на Јадранско море и ушли у Љеш и Драч.⁸ О ратним дејствима и успесима савезника, британске дипломате са Балкана су редовно и прецизно обавештавале Форин офис.⁹ За мање од месец дана Турска је протерана из скоро свих својих европских поседа, 3. децембра склопљено је примирје, а 16. децембра у Лондону започела је са радом мировна конференција балканских савезника и Турске и конференција амбасадора великих сила.¹⁰ Победе балканских савезника развејале су илузије о могућности да Турска и у будуће задржи под својом контролом поседе на Балканском полуострву. Сам Едвард Греј, британски министар спољних послова, признао је у својим мемоарима да је анексија Босне и Херцеговине била прва повреда *status-a quo* Турске, италијански рат је тај статус уздрмао, а Балкански савез уништио.¹¹

Успеси балканских савезника запањили су све велике силе и у доброј мери одредили њихово понашање у даљем току догађаја. Што се тиче Велике Британије и она је била изненађена победама балканских савезника и невољно се мирила са том чињеницом, поготово ако се узме у обзир да је управо британска политика чврсто заступала политику очувања *status-a quo* на Балкану и противила се измени постојећих граница. Први балкански рат је означио велико искушење шта чинити у новонасталој ситуацији. Велике силе, међу њима и Велика Британија су у први мах донеле декларацију која је почивала на двама кључним тачкама: реформе у Турској, које би подразумевале и реалне реформе у Македонији, и одржавање *status-a quo* на Балкану.¹² Међутим, војни успеси балканских држава су их коначно натерали да пристају на разматрање поделе некадашњих турских територија на Балкану.

⁷ Исти, *Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до балканских ратова*, Зборник радова Косово и Метохија прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007, 94.

⁸ Исти, *Прилике на Косову и Метохији*, 189–190.

⁹ Foreign Office, 195/2437, N° 143, H. Lamb to G. A. Lowther, October 29, 1912, (у наставку F. O.), F. O. 195/2437, N° 144, 148, H. Lamb to G. A. Lowther, November 1, 7, 1912, F. O. 195/2437, N° 956, 1047, 1049, B. Ironside to E. Grey, November 6, 19, 20, 1912, F. O. 195/2437, N° 970, British Embassy in Vienna to E. Grey, November 8, 1912, F. O. 195/2437, N° 1062, R. Paget to E. Grey, November 22, 1912, F. O. 195/2438, N° 78, 79, 80, 81, 82, British Vice-Consulate in Monastir to G. A. Lowther, October 29, November 16, 28, December 8, 1912.

¹⁰ М. Војводић, *Разграничење Србије и Црне Горе с Албанијом*, 150.

¹¹ Grey of Fallodon Viscount, *Twenty Five Years 1892–1916*, I–II, London 1925, 260.

¹² B. D., vol. IX, part II, N° 50, E. Grey to G. Buchanan, October 21, 1912, 87, E. C. Helmerich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913*, London 1938, 131.

Што се тиче Велике Британије, она ће током овог рата испољавати и водити двоструку политику према Србији, и то пре свега у вези два питања која су се тичала њених интереса: изласка на Јадранско море и добијања једне луке, и одређивања северних, северноисточних и источних граница Албаније, које су директно задирале у виталне српске интересе. С једне стране, српске територијалне аспирације су охрабриване и начелно подржаване, а, с друге стране, на српску страну је вршен снажан притисак да умери своје апетите и покаже политичку флексибилност и прагматичност. Већ почетком новембра 1912. године у Лондону се дефинитивно сазнало да Србија потражује простор од тадашње српско-бугарске границе у правцу југозапада ка Прилепу, а да су на западу њене жеље усмерене ка простору од Охридског језера до Драча на Јадранском мору. Србија је такође намеравала да тражи појас Јадранске обале у дужини од четрдесет миља укључујући и луку Сан Ђовани ди Медуа.¹³ Први сигнали о томе да ће Србија и балкански савезници тражити измену постојећег *status-a quo*, у Лондон су стигли већ крајем октобра 1912. У разговору Пеџета са Николом Пашићем 22. октобра, председник српске владе је јасно и без увијања пренео свом саговорнику да у вези са Декларацијом савезника о одржавању постојећег *status-a quo* на Балкану, балканске државе су склоне територијалном проширењу.¹⁴

Србија је убрзо затим своје територијалне захтеве изнела и упутила Великој Британији и у писменој форми. У чувеном Пашићевом телеграму се истицало да је Србији апсолутно потребно подручје Старе Србије, Новопазарског санџака и морска обала са лукама Драч, Сан Ђовани ди Медуа и Љеш (Алесио). Да је кључ српских захтева подручје Новопазарског санџака били су свесни и појединци у Форин офису. То је нарочито добро знао Бакс Ајронсајд, британски посланик у Софији који је на ту важну чињеницу скренуо пажњу Едварду Греју 28. октобра 1912. године. Ајронсајд напомиње да ће Бугари вероватно тражити граничну линију од гребена Кури на Црном мору, преко Сереза и Битоља, док ће Срби захтевати Новопазарски санџак, Косовски вилајет. Према његовом мишљењу срж питања је Новопазарски санџак, који је тренутно у рукама Срба.¹⁵

Реакција шефа британске дипломатије на српска територијална потраживања у први мах је била охрабрујућа. У разговору са Славком Грујићем, секретаром српског посланства у Лондону почетком новембра 1912, прецизирано је да британско јавно мњење не прихвата покушај да се балкански савезници лише резултата својих победа, да би пар дана касније истакао и да је тренутно одлучан став јавног мњења Велике Британије да балканске државе задрже оно што су стварно освојиле.¹⁶

¹³ B. D., vol. IX, part II, The League and Turkey, N° 78, R. Paget to E. Grey, November 2, 1912, 82.

¹⁴ B. D., vol. IX, part II, N° 55, R. Paget to E. Grey, October 28, 1912, 43.

¹⁵ B. D., vol. IX, part II, N° 58, Sir H. Bax-Ironside to E. Grey, October 28, 1912, 58.

¹⁶ B. D., vol. IX, part II, N° 142, E. Grey to R. Paget, November 6, 1912, 87, АС, МИДС, ПО, 1912, Ф - X, Д - VII, Пов. бр. 2505, С. Грујић - МИД-у, 27. X / 9. XI 1912.

Сличан став је тих дана износио и Хенри Асквит, британски премијер. У једном свечаном говору Асквит каже да „енглеска влада сматра да од балканских држава не смеју бити уграбљени плодови њихових победа и да тако мисле све партије у Енглеској”¹⁷. Сматрамо да су премијер Асквит и министар Греј оваквим својим изјавама уливали Србији нереалну наду да може очекивати сву помоћ Велике Британије у обезбеђивању територијалних добитака.¹⁸

У односу према Србији током Првог балканског рата, а посебно према њеним територијалним потраживањима британска политика је више пута мењала своје ставове. Најеклатантнији пример промене те политике уочљив је по питању српског изласка на море и добијања једне морске луке на чему је српска дипломатија нарочито инсистирала. У овом питању уочљиве су три фазе. У првој се јасно види да су у контактима са српским дипломатама, представници британске владе начелно подржавали српске захтеве и чак охрабривали српску страну да истраје у својим намерама понављајући да британско јавно мњење неће прихватити тенденције да се балканске државе лише својих победа, док су истовремено британским дипломатама слати сигнали да ће ти српски циљеви тешко бити оствариви. Време је убрзо показало да ће од бучно најављиваног права балканских држава и Србије да задрже плодове својих победа, а под снажним притиском аустријске дипломатије, Велика Британија устукнути тражећи начина да удовољи агресивним захтевима Беча, али и да ипак издејствује и доделу неких територија Србији. Ова прва фаза траје практично до почетка рада Мировне конференције у Лондону чији је идејни творац и гуру био управо Едвард Греј. Отпочињање са радом мировне конференције означило је почетак тешке борбе балканских савезника да за зеленим столом потврде резултате својих ратних успеха. За Србију је то значило да се избори за добијање Македоније, Косова и Метохије, Новопазарског санџака, изласка на море у северном, то јест јадранско-приморском појасу Албаније. Уједно то је био почетак закулиских дипломатских игара иза којих су стајали сукобљени интереси великих сила које су своје „ратне секире” привремено закопале прихватајући европски концепт као модус дипломатског деловања. Творац тог концепта 1912. године на Балкану је био Едвард Греј који је кроз ову форму дипломатског наступа остваривао своје начело да је рат неморално и ирационално средство спољне политике, то јест, да оружани сукоб између два супростављена блока великих сила треба спречити, а посебно између Аустрије и Русије као и да је потребно избећи конфликте унутар Тројног споразума. Залагањем за спречавање избијања сукоба два блока сила Едвард Греј је наступао као изразити пацифиста.¹⁹

Суштина европског концерта из 1912. године је била намера великих сила да заједничким споразумевањем локализују и што пре окончају балкан-

¹⁷ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф – II, Д – VII, Пов. бр. 2523, С. Грујић – Н. Пашићу, 28. X 1912.

¹⁸ B. D., vol. IX, part II, N° 27, E. Grey to R. Paget, November 6, 1912, 108.

¹⁹ B. E. Schmitt, *Triple Alliance and Triple Entente, 1902–1914*, *The American Historical Review*, vol. XXIX, N° 3, april 1924, 465.

ске сукобе. Стуб тог концерта чинили су Немачка и Велика Британија, која у том тренутку није имала директне политичке интересе на Балкану. Немачка је са своје стране требало да обузда екстремне захтеве својих савезника, а пре свега Аустрије, док је Лондон имао обавезу да умери руске амбиције и користећи се утицајем Петрограда на балканске савезнике, а пре свега на Србију, смањи њихове апетите.²⁰

Иначе, Србија је у преговарачкој фази била највише заинтересована за добијање територијалног изласка на Јадранско море преко једне луке у северној Албанији, што је постало једно од највећих епицентара међународне кризе током Првог балканског рата²¹ и за одређивање источних граница новоформиране албанске државе с обзиром да је тражила да се из њеног састава изузму градови Пећ, Призрен, Ђаковица, Дебар и евентуално Скадар. У том правцу, она је и усмерила све своје дипломатске напоре.

Друга фаза британске политике према захтеву Србије за изласком на Јадран поклапала се са почетком Лондонске мировне конференције и њен основни мото заснивао се на принципу да неће улазити у рат са великим силама због српског захтева да добије излазак на Јадранско море и једну морску луку. Преовладала је логика да би рат због једног пристаништа био лудост. У складу с тим вршен је притисак да Србија одустане од тог захтева јер се тиме спречавало избијање рата. Од ње се тражило да размотри нека друга решења која би представљала замену за њен територијални излазак на море, на пример економски или трговачки излаз преко неке неутралне луке на Јадрану. Државни подсекретар, Артур Николсон је у писму посланику Пеџету, 13. новембра 1912. истакао да је Србија опијена ратним успесима и да су освајања и победе код ње створиле осећај о великом сопственом значају и војној снази тако да верује да може да наређује целој Европи. Зато је мислио да ће бити врло тешко да се убеди да одустане од територијалног изласка на Јадран. Ипак, мислио је да јадранско питање не може да поремети мир у Европи, јер Немачка и Аустрија неће допустити Србији да задржи освојене територије и да зато нико неће ризиковати нови рат.²²

Српска непопустљивост у погледу изласка на море иритирала је британске званичнике који су користили сваку могућу прилику да убеде српску владу да попусти по том питању. Сматрало се да су Срби тврдоглави и

²⁰ R. J. Cramton, *The Decline of Europe in the Balkans 1913–1914*, The Slavonic and East European Review, vol. LII, № 128, July 1974, Cambridge 1974, 393.

²¹ М. Војводић, *Националне тежње и захтеви Србије*, 74.

²² B. D., vol. IX, part II, № 197, A. Nicolson to R. Paget, November 13, 1912, 152. Српски посланик у Петрограду Димитрије Поповић такође је извештавао да је од Сазонова сазнао да Велика Британија све више губи симпатије према Србији. Руски посланик Бекендорф је јављао из Лондона да је Артур Николсон изјављивао да није задовољан Србијом јер много тражи од сила, а највише што може да добије је неутрално пристаниште на територији аутономне Албаније. По посланику Поповићу, руски министар Сазонов кога је често сретао тих дана је био мишљења да ће Велика Британија бити уз Аустрију по српском питању. Д. Поповић, *Балкански ратови 1912–1913*, Београд 1993, 141.

неразумни. Читаву ствар додатно је отежао Пашићев интервју листу *Times* крајем новембра 1912, у коме је изнео српски захтев за педесет километара албанске обале и луку Драч као и велико залеђе. Министар Греј је врло неповољно оценио тај интервју истичући да је таква изјава у директној супротности са саветом да се то питање не отвара пре утврђивања мировних услова. Тим српским захтевом слабиле су британске симпатије за Србију. Његово мишљење је било да ће Аустрија пре заратити него што ће Србији допустити дефинитиван излаз на море.²³

Када није успео у потпуности да разувери Србију да треба да одустане од територијалног изласка на море, Греј је изашао са идејом о неутралном пристаништу сматрајући да ће то прихватити и Србија, али и Аустрија. С обзиром на то да директан притисак на српску владу није доносио очекиване резултате и поред више Пашићевих обећања датих посланику Ралфу Пеџету, Греј је прибегло тактици коју је применио и у анексионој кризи да преко Русије издејствује српски пристанак на решење које јој буде понуђено. Сергеј Сазонов, руски министар иностраних дела је заиста искористио свој утицај у Београду уверавајући српску владу да је за њу важно да ублажи свој став, што је она прихватила, изражавајући спремност да питање свог економског изласка на море препусти на решење великим силама.²⁴ После руских савета, Никола Пашић је 16. децембра 1912. послао инструкцију српским делегатима на конференцији да ако се увере да је тешко да Србија добије излазак на море и да има опасности да, и поред турске сагласности, против тог предлога буде Аустрија, у том случају треба да се заложе да поморска Албанија остане Турској, али да она заузврат призна Србији бољу границу. Тиме би Србија избегла спор са Аустријом и пренела би га на Турску. Такође је саветовао да питање железничке везе Србије кроз Албанију не стављају на дневни ред конференције док се не консултују са енглеском владом.²⁵ Тиме је коначно завршено то својеврсно надмудривање британске и српске дипломатије.

У трећој фази залагањима британске политике нађено је формално решење за проблем српског изласка на море. Та компромисна формула, међутим, практично је била неспроводива. Према усвојеном решењу Србија је требало да добије трговински излаз на море међународном железничком пругом преко једног слободног и неутралног пристаништа. Такво решење велике силе су донеле на првој пленарној сесији конференције амбасадора великих сила одржаној 17. децембра 1912. године, када је донета одлука и о формирању аутономне албанске државе и начелно договорено њено разгра-

²³ B. D., vol. IX, part II, N° 272, E. Grey to G. Buchanan, November 25, 1912, 201–202, АС, МИДС, ПО, 1912, Ф – X, Д – VIII, Пов. бр. 4428, С. Грјујић – МИД-у, 16/29. XI 1912.

²⁴ B. D., vol. IX, part II, N° 371, G. Buchanan to E. Grey, December 11, 1912, 275–276.

²⁵ АС, МИДС, ПО 1912, Ф – Анекс, Д – Лондонска конференција 1912–1913, Пов. бр. 17, Председник Министарског савета и министар иностраних дела Краљевине Србије Никола Пашић – Посланству Краљевине Србије у Великој Британији, 3/16. XII 1912.

ничење и то на северу са Црном Гором, а на југу са Грчком.²⁶ Тиме су разбијене српске илузије о територијалном изласку на Јадранско море. Да би се Србија бар донекле утешила одлучено је да добије комерцијални излаз на море преко једне албанске луке железничком пругом која би била под међународном контролом то јест под надзором великих сила. Тиме је остварено оно што је Греј већ раније предложио руском министру иностраних дела Сазонову. Пашић је као прагматични политичар схватајући да је Србија изгубила излаз на море послао 19. децембра нову инструкцију у којој је наложио Новаковићу да пошто су се велике силе сложиле да се образује аутономна Албанија и да се Србији да слободно пристаниште на мору преко српске територије делегати треба да се усресреде на добијање што веће територије, то јест, да Албанија буде што ужа.²⁷

Велика Британија је своју двоструку политику према Србији показала и приликом утврђивања источних граница новоформиране албанске државе. Под притиском Аустрије, у жељи да задовољи њене апетите, а избегне рат, британска дипломатија је поново попустила, тражећи од Србије да одустане од потраживања неких градова на источној граници са Албанијом. Копља су се ломила око Пећи, Призрена, Дебра и Ђаковице. Нефлексибилност Србије у спору око Дебра и Ђаковице посебно су разбеснели Велику Британију. Притисак извршен од стране Лондона је на крају довео до тога да Србија прихвати предложена решења око граница које су коначно повучене после осам месеци преговарања, натезања, дипломатског ценкања.

Пашић је после губитка битке око изласка на море сву своју политичку снагу усмерио да добије што боље границе према аутономној Албанији. Он је још 23. децембра 1912. у специјалном упутству српским посланствима у Русији, Француској, Белгији, Великој Британији и Италији нагласио да пошто су пропале српске тежње да добије излаз на море, пред Србијом је наступило много важније питање повлачења граница аутономне Албаније. Посебно је напоменуо да Србија тражи да задржи земље у Старој Србији и Македонији које је њена војска освојила и држи. Од тих територија Србија не може и неће одустати без обзира на могуће последице. Пашић је скренуо пажњу на опасност од могућности стварања велике Албаније за коју се залагала Аустрија. Да се то не би десило истакао је да границе Албаније не смеју прећи вододелницу која дели воде на оне које одлазе у Охридско језеро и Црни Дрим и оне које теку западно и уливају се директно у Јадранско море. На тај начин Србији би припала западна обала Охридског језера и долина Црног Дрима са насељима десно и лево од Црног Дрима са српским и албанским насељима, то јест, муслиманским местима где живаљ зна српски језик. Што се тиче северне границе Албаније она не би смела да иде северније од Дрима.²⁸

²⁶ В. D., vol. IX, part II, N° 391, E. Grey to F. Cartwright, December 17, 1912, 292–293.

²⁷ АС, МИДС, ПО, 1913, Ф – Анекс, Д – Лондонска конференција 1912–1913, Пов. бр. 26, Н. Пашић – Посланству Србије у Великој Британији, 6/19. XII 1912.

²⁸ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф – X, Д – VIII, Пов. бр. 52, Пашић – посланствима у Русији, Француској,

Британска дипломатија је пажљиво праћила све изјаве српских званичника око граница будуће албанске државе, као и реакцију јавног мњења Србије према том осетљивом питању. Иначе, Едвард Греј је уверавао српску владу почетком јануара 1913. године да у погледу источних граница Албаније решење тог питања неће бити толико неповољно, односно неће бити утврђено на уштрб Србије како се то обично мисли.²⁹

Србија је у другој половини јануара 1913. кренула у праву дипломатску офанзиву по питању источних граница Албаније. Припремљена је једна промеморија о Албанији за амбасадоре великих сила у којој су се наводили српски аргументи у погледу одређивања будуће границе Албаније и прилагала карта са западном границом Србије. Ту промеморију је 21. јануара, Миленко Веснић, српски делегат на Лондонској конференцији, предао и министру Едварду Греју који му је рекао да текст који је добио није несимпатичан, али се није детаљније о њему изјашњавао. Поново је истакао свој више пута понављани став да је за Србију мање важно да ли ће добити више или мање територија и да је велики ризик да услед европског рата изгуби све оно што је до сада постигла. Упозорио је да ако дође до рата између великих сила, границе Албаније се неће повући по етнографским, историјским или географским критеријумима већ на основу резултата рата.³⁰ Тих дана, Греј је био расположен за компромис, заправо нагињао је решењу да се Србији дају накнаде на источној албанској граници, али није желео да ризикује рат.³¹ У том смислу послао је поруку у Београд 12. фебруара 1913, истичући да српска јавност заборавља да су Срби већ осигурали знатне добитке: Санџак, иако је то пре неколико месеци било незамисливо, највећи део Македоније, Призрен и Пећ. Уверавао је Србију да ће Велика Британија наставити да јој пружа дипломатску помоћ, али ако постане очигледно да Ђаковица и Дебар не могу да буду обезбеђени сем силом, британска влада неће због та два града улазити у рат. Изразио је разумевање за жељу Србије да добије и та два града, али је сматрао да би била права лудост ризиковати сукоб за добијање онога што је већ остварено. Упозорио је и на опасност да због рата са Аустријом буде угрожено и само постојање Србије и понављао да је он њен пријатељ.³²

Према томе главни камен спотицања су постала два мала места, Дебар и Ђаковица. Посланик Ралф Пеџет је 18. фебруара јавио из Београда да се срео са Пашићем и да нема промена у српском ставу према судбини та два

Белгији, Великој Британији Италији, 10/23. XII 1912.

²⁹ АС, МИДС, ПО 1912, Ф – X, Д – VIII, Пов. бр. 5008, 5030, С. Грујић – Н. Пашићу, 27. XII 1912/ 9. I 1913, В. D., vol. IX, part II, N° 472, E. Grey to R. Paget, January 8, 1913, 376–377.

³⁰ В. D., vol. IX, part II, N° 537, E. Grey to R. Paget, January 21, 1913, 431; АС, МИДС, ПО, 1912, Ф – XV, Д – I, Пов. бр. 134, С. Грујић – МИД-у, 8/21. I 1913.

³¹ В. D., vol. IX, part II, N° 548, E. Grey to G. Buchanan, January 23, 1913, 440–441, Б. Храбак, „Британска дипломатија о разграничењу северне Албаније“, *Историјски записи*, XXXIX, 4, Титоград 1986, 38.

³² В. D., vol. IX, part II, N° 610, E. Grey to C. Barclay, February 12, 1913, 493.

града јер му је српски председник владе поновио да је за Србију немогуће да попусти осим силе и да се српске трупе не могу повући из тих места. Пашић је по писању Пеџета био свестан да таквим ставом изазива љутњу сила Антанте, али да без обзира на његово попуштање, промену става не би дозволила војска и српска јавност.

Исти одговор да нема говора о повлачењу Србије по питању будућег статуса Ђаковице и Дебра, министру Греју је 20. фебруара 1913, дао и Миленко Веснић. Британски министар Греј је на те јасне тврдње одговорио својом старом аргументацијом да ако та два места не буду могла да буду обезбеђена за Србију дипломатским путем, онда би било неразумно да она због њих ризикује и изгуби све оно што је раније добила. Греј се фигуративно изразио истичући да би то било исто као када би човек који очекује да уђе у готов посед изврши самоубиство због тога што не може да добије једно или два поља која остају ван целине имања. То је по њему практично значило да ако Србија буде дипломатским залагањем изборила Пећ, Призрен и све остало, вредност тог добитка је толико значајна да је у поређењу са тим питање Ђаковице и Дебра безначајно. Греј је поново обећао дипломатску помоћ Србији, али није могао да тврди да ће у својој намери успети, такође, његово је мишљење да би заратити са моћним суседом за Србију било једнако самоубиству.³³

Након ових јасних ставова Србије према статусу Ђаковице и Дебра, Едвард Греј се обратио Русији са захтевом да јасно повуче границу свог попуштања. Сазонов је то и учинио и руски предлог је подразумевао да се из састава Албаније искључе Тарабош, Љумска равница, Ђаковица и Дебар, али је први пут допуштао да Скадар припадне Албанији.³⁴ Овим предлогом Русија се приближила ставовима Аустрије. Остао је споран статус Ђаковице и Дебра. У случају аустријског попуштања око та два места Русија би одступила од инсистирања на Тарабошу и љумској долини. Одговор Аустрије на руски предлог је 20. фебруара изнео посланик, Алберт Менсдорф који је скренуо пажњу Греју да је спорно пет локација: Скадар, Пећ, Дебар, Призрен, Ђаковица, да је Аустрија спремна да попусти код Пећи и Призрена, а да Русија попушта само по питању Скадра. Ако би се Албанији одузели и Ђаковица и Дебар она би практично остала без градова. Ипак, наговестио је могућност да би његова земља евентуално могла само још да попусти код Дебра и да би то била последња концесија на коју би она пристала. У противном ризиковао се прекид рада конференције.³⁵

После ових прецизирања остао је споран само статус Ђаковице. Греј је био упознат са руским аргументом који је ишао на руку Србије по питању овог града. Русија је као последњу карту узела верски разлог због чега је то место требало да припадне Србима. Руси су истицали да се тамо налази ва-

³³ B. D., vol. IX, part II, N° 641, E. Grey to R. Paget, February 20, 1913, 517–518, AC, МИДС, ПО, 1913, Ф – XII, Д – II, Пов. бр. 648, С. Грујић – МИД-у, 8/21. II 1913.

³⁴ Б. Храбак, *нав. дело*, 44.

³⁵ B. D., vol. IX, part II, N° 642, E. Grey to F. Cartwright, February 20, 1913, 518–519.

жна верска институција, манастир Високи Дечани и да то треба поштовати. С друге стране, Едвард Греј је био потпуно свестан да је Ђаковица град од само шест хиљада становника, али да се на њему ломи мир или рат. Њему лично је било потпуно несхватљиво да због тог питања дође до озбиљних потреса између великих сила.³⁶ Међутим, није могао ни да врши даљи притисак на Русију да попусти у случају Ђаковице због њених ранијих уступака. Зато се носио мишљу да предложи да се питање њеног статуса уступи на разматрање једној међународној комисији која би испитала услове на терену, али је ипак од тога одустао процењујући да би то било неприхватљиво за Аустрију. На крају, код њега је сазрело уверење да решење проблема може бити само ако се Ђаковица уступи Србији. У том смислу прибегао је својој добро познатој и опробаној еквилибристици. Мислио је да ако Аустрија одустане по питању Ђаковице и Дебра, онда би Русија требало да одустане од подршке да Скадар припадне Црној Гори, као и да је Скадар много важнији за Албанију од Ђаковице, то јест да би руски уступак био далеко већи него аустријски.³⁷ Све у свему таква шема би значила решење проблема и избегавање рата.

План Греја је Аустрија прво начелно, а затим и у потпуности прихватила. Прве знаке аустријског попуштања по питању Ђаковице, Едвард Греј је уочио приликом разговора са њеним послаником Менсдорфом, 5. марта 1913, који му је саопштио да ако је Ђаковица једино преостало спорно подручје, сматра да је могуће пронаћи компромис, то јест да би аустријска влада могла да се сложи да се питање њеног статуса препусти међународној комисији. Едвард Греј је ту изјаву сматрао као мали светли знак у тамним облацима, упознајући Менсдорфа са својим ставом да се албанско питање може решити ако би се Ђаковица уступила Србији и изразио спремност да о томе разговара са руским послаником Александром Бекендорфом.³⁸ После ових охрабрујућих знакова Греј је одмах упутио инструкцију посланику Бјукенену да сазна од Сазонова да ли је спреман да се сагласи с његовим планом.³⁹ У међувремену, Менсдорф је саопштио Греју да ако Русија пружи гаранције да ће убедити Црну Гору да одустане од Скадра и обезбеди српско повлачење са албанског приморја, Аустрија ће попустити да Ђаковица не припадне Албанији.⁴⁰ Међутим, Беч још није био спреман да тај град дефинитивно препусти Србији већ је сматрао да о њеној судбини треба да одлучи једна међународна комисија.

Министар Сазонов је 12. марта послао руски предлог решења питања албанске границе Џорџу Бјукенену у коме се истицало да ако Аустрија одустане од инсистирања да Ђаковица остане Албанији, Русија ће најенергичније

³⁶ B. D., vol. IX, part II, N° 650, E. Grey to E. Goschen, February 23, 1913, 528–529.

³⁷ B. D., vol. IX, part II, N° 664, E. Grey to E. Goschen, February 28, 1913, 543, B. D., vol. IX, part II, N° 665, E. Grey to G. Buchanan, February 28, 1913, 544–545.

³⁸ B. D., vol. IX, part II, N° 683, E. Grey to G. Buchanan, March 5, 1913, 555–556, АС, МИДС, ПО, 1913, Ф – XV, Д – II, Пов. бр. 1004, М. Спалајковић – МИД-у, 27. II / 12. III 1913.

³⁹ B. D., vol. IX, part II, N° 688, E. Grey to Buchanan, March 8, 1913, 561.

⁴⁰ B. D., vol. IX, part II, N° 695, E. Grey to F. Cartwright, March 10, 1913, 569–570.

тражити од Београда и Цетиња да дигну опсаду Скадра. Међутим, сматрао је да Ђаковица треба да припадне Србији. Предложио је компромис, по коме би Аустрија изјавила да начелно пристаје да овај град припадне Србији и да се формира међународна комисија која ће детаљно изучити питање разграничења при чему би се Русија задовољила и њеном вербалном изјавом.⁴¹

Србија је у знак спремности за попуштањем поручила аустријској влади да ће повући своје трупе око Скадра ако силе објаве да тај град припада Албанији. Уследила су нова одмеравања снага и дипломатска препуцавања. Коначно 21. марта 1913. посланик Менсдорф је обавестио министра Греја да ће Аустрија попустити у погледу Ђаковице ако се обезбеди ефективна заштита албанске мањине и католика на територијама које буду припале Србији, као и да Београд треба да се повуче са оних територија које буду припале Албанији. О томе је обавештен и Сазонов који се сагласио с предлогом. Греј задовољан постигнутим успехом, обавестио је 22. марта посланика Пецета да је Аустрија пристала да Ђаковица не уђе у састав Албаније што је практично значило да ће тај град припасти Србији и тражио од њега да изврши притисак на српску владу да се сада она у знак добре воље одмах сагласи са повлачењем своје војске око Скадра.⁴²

Коначно, после више месеци неизвесности Србија је остварила своје захтеве и добила поред Пећи и Призрена и Дебар и Ђаковицу. О новим источним границама Албаније, Николу Пашића и српску владу је 28. марта 1913. известио Миленко Веснић.⁴³ Међутим, и наредних месеци је било још покушаја са српске стране да се изврши измена повучених источних граница јер се сматрало да је постојеће немогуће технички повући. Тако је на пример Стојан Новаковић у разговору са Едвардом Грејом 22. маја 1913, изјавио да предели Љума, југозападно од Призрена и Краснићи југозападно од Ђаковице припадају географском систему Старе Србије и економски и административно никада нису били под Скадром већ су били повезани са Призреном. Упозоравао је да ће када падне снег ти људи бити блокирани и неће моћи ништа да продају нити да купе. Едвард Греј је изјавио да је то свршена ствар и да за Србију не би било добро када би се то питање наново потезало јер би се у том случају отворило и питање Призрена и Ђаковице.⁴⁴

Иначе, у исто време министар Едвард Греј је наложио својим конзуларним представницима на Балкану да пажљиво посматрају да ли Србија поштује одлуку о повлачењу својих војних јединица из Албаније на договорене линије источних граница које су утврђене као коначне и да га о томе извештавају. У том смислу посебно је био активан британски конзулат у Битољу који је

⁴¹ B. D., vol. IX, part II, N° 705, G. Buchanan to E. Grey, March 12, 1913, 575–576.

⁴² B. D., vol. IX, part II, N° 747, E. Grey to R. Paget, March 22, 1913, 612.

⁴³ АС, МИДС, ПО 1913, Ф – XV, Д – III, Пов. бр. 1200, М. Веснић – МИД-у, 15. /28. III 1913.

⁴⁴ АС, МИДС, ПО, 1913, Ф-V, Д-VI, Пов. бр. 2056, Делегација Краљевине Србије на мировној конференцији – Председнику Министарског савета и министру иностраних дела Краљевине Србије Николи Пашићу, 9 / 22. V 1913.

слао редовне извештаје о српском повлачењу. У једном од њих који је 12. маја 1913. године, послао вицеконзул Ц. Грег истиче се да српска војска поштује договор и да се повукла из Елбасана, Пишкопеје, Кукса, централне Албаније.⁴⁵

Занимљиво је истаћи да је тих месеци када је питање граница почело да добија на актуелности, Бакс Ајронсајд био једини Британац који је у потпуности и искрено подржао српске захтеве. Он је 9. фебруара 1913, реферисао Лондону констатујући да ће Србији која је била најуспешнија од свих балканских савезница у ратним операцијама бити одузети плодови њених победа у Старој Србији, укључујући градове Прилеп, Битољ, Дебар и друге територије које ће бити припојене Албанији. Он је сматрао да је решавање територијалног статуса Србије од суштинског значаја за разумевање балканске ситуације. Србија је по њему била први бастион словенства на западу и као таква је увек имала подршку Русије против аустријске експанзије. Сматрао је да увећање Србије неће направити Русију љубоморном, јер су њена егзистенција и просперитет од суштинског значаја за руски престиж. Упозорио је да ако Русија не буде подржала Србију она ће изгубити позицију предводника Словена, као и статус велике европске силе. Изразио је своју разочараност што велике силе немају разумевање за српске захтеве.⁴⁶

Можемо закључити да је британска дипломатија и на овом питању показала кривудање своје политике према захтевима Србије иако је Едвард Греј изражавао више разумевања за српске захтеве око источних граница него око њених тежњи за изласком на море. На овакво, у суштини, ипак позитивно понашање британског министра према српским захтевима око источних граница Албаније, сматрамо је утицао чврст став Србије и Русије које овога пута нису желеле да попусте, али делимично и јавно мњење Енглеске, то јест, штампа која је показивала више разумевања за ове српске захтеве него приликом борбе за добијање јадранске луке.

Aleksandar P. Rastović

THE BRITISH POLICY TOWARDS SERBIA DURING THE FIRST BALKAN WAR

Summary: Great Britain had led a special double policy towards Serbia during the First Balkan War, as well as during the annexation crisis. It meant that London verbally and more formally supported its territorial demands in direction of the Sanjak of Novi Pazar, its pass to the Adriatic Sea and territory of the Kosovo vilayets. But practically she exerted diplomatic pressure on Belgrade

⁴⁵ F. O. 195/2448, N° 29, C. Greig to E. Grey, May 12, 1913.

⁴⁶ B. D., vol. IX, part II, N° 601. H. Bax-Ironside to E. Grey, February 9, 1913, 484–485.

to lead down its wishes on a reasonable and practical measure in order not to irritate Austria and give her and other powers to accuse it for breaking wider European conflict out. When it didn't succeed Foreign Office asked Russia to press Serbia to support the demands of London. Namely, such behaviour of Great Britain was in accordance with Edward Greys doctrine that war was an immoral and irrational means of the world policy and that it should avoid it any circumstance. Grey launched this pacific syntagm not as much because of moral customs he practically wanted to promote as because he was aware that his country and other allyies had still not been financially, materially and tehnicly ready for war. However when Serbian territorial demands came into conflict with interests of Vienna threathing to cause great impacts on the European and international scene Grey in accordance to his postulates asked Belgrade to withdraw them for the interests of European peace. Nevertheless London firmly supported the defense of Serbian demands during defininf the eastern borders of newly Albanian state. After resolute Serbian and Russian position that they wouldn't give up Djakovica and Debar ever for the cost of war, it resorted to an interested tactics on convicting Austria-Hungary to agree that an international commission decides on the future of those cities and that Serbia and Russia would accept Skadar to belong to Albania.

Keywords: The First Balkan War, Serbia, Turkey, Macedonia, Old Serbia, Kosovo vilayet